

ПСИХОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ТА ТИПОЛОГІЯ ТВОРЧОГО Я КЕРІВНИКА ПЕДАГОГІЧНОГО КОЛЕКТИВУ

Сафін Олександр Джамільович,

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри психології

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини,

ORCID ID: 0000-0001-5745-8635

Researcher ID: W-2590-2018

Scopus Author ID: 57226642112

Тептюк Юлія Олександрівна,

кандидат психологічних наук,
викладач кафедри психології

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

ORCID ID: 0000-0002-2918-112X

У статті зазначено, що аналіз психологічних аспектів творчого Я є особливо важливим з огляду на ту роль, яку відіграють керівники педагогічних колективів у сучасних умовах модернізації системи національної освіти. Між тим стосовно сучасних процесів модернізації системи національної освіти тема творчого Я керівника педагогічного колективу, її психологічний аспект розкриваються недостатньо. Автори розуміють творчість як джерело руху, що веде до розвитку особистості. Теоретично обґрунтовано психологічну структуру творчого Я, що являє собою багатокomпонентне, багаторівневе утворення, яке актуалізує особистісні ресурси та можливості у розмаїтті індивідуальних особливостей особистості керівника педагогічного колективу. Творче Я як система характеризується внутрішньокomпонентними та міжкомпонентними зв'язками різного ступеня значущості між діяльним, когнітивним, мотиваційним та емоційним компонентами. Визначено змістові характеристики показників. Якісна зміна їхнього змістового складу на різних етапах розвитку забезпечує вищий рівень функціонування творчого Я.

Результати теоретико-методологічного аналізу стану дослідженості проблеми дозволяють визначити у професійній діяльності керівника педагогічного колективу функції його творчого Я: адаптивну (дає змогу прийняти відповідний тип професійної поведінки та соціальну роль залежно від вимог оточуючого соціуму, подолати труднощі і суперечності у досягненні професійної мети, мобілізувавши особистісні ресурси); перетворювальну (здійснює пошук нових індивідуальних способів та стратегій у професійній творчості на основі соціальних та культурних особливостей); перетворювальну (здійснює пошук нових індивідуальних способів та стратегій у професійній творчості на основі соціумів).

Ключові слова: творче Я, керівники педагогічних колективів, особистість, особистісні ресурси, професійна творчість, професійна діяльність керівника.

Safin Oleksandr, Teptiuk Yuliia. Psychological structure and typology of the creative self of the teacher's team leader

The article notes that the analysis of the psychological aspects of the creative self is especially important in view of the role played by the heads of teaching staff in the modern conditions of modernization of the national education system. Meanwhile, in relation to the current processes of modernization of the national education system, the topic of the creative self of the teacher's team leader and its psychological aspect are not sufficiently covered. The authors understand creativity as a source of movement that leads to personal development. The psychological structure of the creative self is theoretically substantiated, which is a multicomponent, multilevel formation that actualizes personal resources and capabilities in the diversity of individual characteristics of the teacher's personality. The creative self as a system is characterized by intra- and inter-component connections of varying degrees of significance between the activity, cognitive, motivational and emotional components. The content characteristics of indicators are defined. A qualitative change in their content at different stages of development provides a higher level of functioning of the creative self.

The results of the theoretical and methodological analysis of the state of research of the problem allow to define the functions of the creative self in the professional activity of the head of the teaching staff: adaptive (allows to adopt an appropriate type of professional behavior and social role depending on the requirements of the surrounding society, to overcome difficulties and contradictions in achieving the professional goal by mobilizing personal resources); transformative (searches for new individual ways and strategies in professional creativity based on social and cultural characteristics).

Key words: creative self, heads of pedagogical teams, personality, personal resources, professional creativity, professional activity of a head.

Вступ. Модернізація системи освіти в Україні зумовлена її цілями та напрямками як пріоритетного національного проєкту. Реалізація цього проєкту потребує створення умов, що забезпечують розкриття творчих резервів суб'єктів освітнього процесу; саморозвиток

керівників різних рівнів системи освіти, здатних креативно діяти в новій соціокультурній ситуації; широке впровадження науково-практичних розробок щодо інтенсифікації процесів управління педагогічними колективами. Інноваційні зміни у професійній діяль-

ності керівників педагогічних колективів актуалізують використання їхньої ініціативи та ресурсів творчого Я. Аналіз психологічних аспектів творчого Я є особливо важливим з огляду на ту роль, яку відіграють керівники педагогічних колективів у сучасних умовах модернізації системи національної освіти. Вивченню творчості та творчої особистості приділяється достатня увага у філософії, психології, культурології, соціології, педагогіці. Однак стосовно сучасних процесів модернізації системи національної освіти тема творчого Я керівника педагогічного колективу, її психологічний аспект розкриваються недостатньо.

Матеріали та методи. Застосовано методи теоретичного аналізу джерел, контент-аналізу.

Результати. Методологічні та теоретичні підходи до вивчення творчості базуються на аналізі наявних багатоаспектних фундаментальних досліджень у сучасній науці, формуються за допомогою аналізу наявних теорій і концепцій, теоретичних і емпіричних знань, а також визначаються (у змістовному аспекті) науковим напрямом (концепції творчості у філософії (М. Гайдеггер, М. Шелер та ін.), психології (А. Адлер, Р. Ассаджіолі, Дж. Гілфорд, Я. Морено, К. Роджерс), концептуальні положення щодо феномена Я-концепції особистості (Р. Бернс та ін.), наукові уявлення про вищу творчу сутність Я (А. Маслоу та ін.)).

Дослідження інтерпретацій творчості у різних наукових школах свідчить про те, що сучасній науці не вдалося звести воедино її численні характеристики. На підставі проведеного контент-аналізу різних точок зору вчених ми розуміємо творчість як джерело руху, що веде до розвитку особистості. Сутність творчості можливо проаналізувати через творчий суб'єкт, де творець – головна сутність творчого процесу; предмет, де головним є творчий результат; відносини: суб'єкт – предмет, при цьому характеризується творчий процес; суб'єкт – середовище (розглядає феномен «творця»); предмет – середовище, де провідними є творчі здобутки; суб'єкт – предмет – середовище, де визначається соціальний феномен творчості; історичний розвиток: у парадигмі діяльності – через потребу (обов'язок творця), умови (творча ситуація), спосіб (спосіб творчості).

Наукові погляди на досліджувану проблему дають змогу розглядати творчість як доцільну, цілеспрямовану теоретичну і практичну діяльність, процес, продукт, універсальний механізм і джерело розвитку творчого потенціалу особистості, залежний від її індивідуальних здібностей і психологічних характеристик [1; 4; 7]. Творчість як діяльність може бути розглянута з точки зору основних підходів до її трактування: особистісного (з боку її неповторності та індивідуальності, як спосіб самоздійснення особистості); процесуального (виокремленням у діяльності творчого компонента) і продуктивного (за результатами діяльності) [4].

Розмаїття точок зору визначила різні підходи: до визначення змісту поняття «творчість»; до її вивчення (онтологічного акту, процесу пізнання і перетворення дійсності, світогляду і системи цінностей, художнього і релігійного досвіду життя особистості у культурі);

до співвідношення репродуктивного і продуктивного у мисленні та діяльності; до співвідношення індивідуального, групового і колективного у творчій діяльності; до закономірностей одержання нового знання; до виявлення конкретних особистісних властивостей суб'єкта, що впливає на його творчий потенціал, а саме на його здатність до творчості. Зазначена детермінація зумовлює перетворення проблеми пізнання творчості з психологічної на комплексну: будучи за своєю природою системним об'єктом, творчість адекватно досягнута лише у міждисциплінарному дослідженні.

Семантичний простір досліджень, теоретичні та емпіричні дані, наявні у сучасній науці, дають змогу визначити науковий контекст, передумови виникнення проблеми творчого Я та еволюцію цього поняття у психології. Аналіз психологічних досліджень свідчить про те, що Я структурно і процесуально пов'язане із самосвідомістю. В основу визначення сутнісних ознак творчого Я покладено психологічні дослідження Я-концепції особистості як структурованої та ієрархічної системи.

В українській психології творче Я розглядається як вище Я, де зосереджено особистісні ресурси та можливості, що об'єктивовані у суб'єктивно значущих ситуаціях; запас життєвої енергії, що розряджається у спонтанній активності, інтересі, різноманітних «імпульсах», прагненні реалізації здібностей; суб'єктивне ядро, яке містить систему субстанціальних (самопричинних та самодіяльних) інтуїцій, які визначають психологічну можливість розвитку особистості; духовний шар свідомості, основу якого становить духовність особистості, а не її самосвідомість [6]. Творче Я являє собою засіб самопізнання та емоційно-чуттєве ставлення особистості, конструктивний шлях до зняття суперечностей цінностями особистості, що самоактуалізується, прагненням до самовдосконалення.

У зарубіжній психології творче Я розкривається через вивчення самості (В. Джемс), втілення непередбачуваної креативності як здатності до цілеспрямованої та усвідомленої роботи з розширення простору для творчості й нескінченної самозмінності (Ч. Кулі та Дж. Мід); інтуїтивні стани, несвідомі структури особистості (З. Фройд); концепцію креативного Я (А. Адлер); діалектично пов'язане ціле специфічних співвідношень природних, вікових та особистісних особливостей (К. Юнг); неповноту гештальта, що змушує особистість стати творчою, знаходячи засоби та шляхи відновлення (М. Вертгеймер, К. Дункер, В. Келлер, Ф. Перлз та ін.); послідовність стадій когнітивної репрезентації особистості та навколишнього світу (Р. Солсо, Дж. Келлі та ін.); імпульс, що виражає потребу у самоактуалізації та прагнення до повної і вільної реалізації власних задатків і особистісних можливостей (Р. Бернс, М. Боуен, Г. Олпорт, К. Роджерс, А. Маслоу, В. Франкл та ін.); природний, спонтанний феномен, у якому зосереджене джерело творчості (Р. Мей, К. Ясперс та ін.).

Розмаїття психологічних досліджень творчого Я призводить до різночитання визначення його сутності, категоріальної приналежності, понятійної нео-

днорідності залежно від особливостей процесу структуривання та інтерпретації змісту цього поняття. Процес розвитку творчого Я особистості здійснюється безперервно. Я стає тим, яким воно є, лише в процесі розвитку (С. К'еркегор). Крім детермінізму, іманентного людському життю, у цьому процесі, безумовно, присутній елемент самоконтролю, самоформування. Це стає очевидним, коли ми просуваємося у власному розвитку, усвідомлюємо усі свої фантазії, пов'язані з власним майбутнім (Р. Мей). Творче Я виступає як психологічне джерело творчої енергії, об'єкт самопізнання, форма існування суб'єктивності індивіда, полімодальна структура, сполучна ланка особистості, проявляється у діяльності та поведінці. Значущу роль у розвитку творчого Я відіграє психологічний феномен, який образно названо «зустріч із собою» – усвідомлені прориви у повсякденну свідомість і світовідчуття, які дають передбачення істинних можливостей, а інколи й передбачення загального напрямку майбутньої творчості. Внутрішній світ особистості визначає зміст творчого Я і виражається в оцінці того, що відбувається навколо неї, формуванні думки щодо того чи іншого факту, зміні життєвих орієнтирів, визначенні мети на близьке й більш далеке майбутнє. Визначення структурного змісту творчого Я на основі наукових положень В. Моляка розуміється як складне системне, багатоознакове утворення, яке містить компоненти або підсистеми, що передбачає врахування якомога повнішого набору ознак і характеристик, які становлять їхню внутрішню природу.

Професійна діяльність керівника педагогічного колективу виступає як сфера розвитку творчого Я, якщо вона усвідомлено спрямована на пошук самостійного та оригінального способу управління учасниками освітнього простору та в ній оптимально поєднуються традиції та інновації, нормативне і творче, перетворюючи його суб'єктивний досвід та особистісні ресурси.

В основу визначення поняття творче Я покладено філософське трактування поняття «сутність», яке розкриває внутрішній зміст предмета і зовнішні форми його прояву. Аналіз інваріантних характеристик базових понять у їхньому міжпредметному тлумаченні та визначення процесу розвитку творчого Я як кількісно-якісної конструктивної зміни, пов'язаної з перетворенням структури, дає змогу надати сутнісну характеристику цьому феномену [6]. Компоненти та показники становлять психологічну структуру цього творчого Я. Якщо умови професійної діяльності керівника педагогічного колективу змінюються, то розвиток складників його творчого Я може бути забезпечено завдяки таким психологічним механізмам, як рефлексія (усвідомлений аналіз результатів, здійснення необхідної корекції); пошукова активність (психоенергетичне джерело); відкритість до усього нового (вибіркове ставлення до минулого досвіду); діалогова взаємодія (встановлення емоційно позитивного взаємовпливу між колегами); емоційна ідентифікація («інтерперсональне ототожнення»); цілепокладання (досягнення мети, що є основою професійної діяльності керівника педагогічного колективу).

Результати теоретико-методологічного аналізу стану дослідження проблеми дають змогу визначити у професійній діяльності керівника педагогічного колективу функції його творчого Я: адаптивну (дає можливість прийняти відповідний тип професійної поведінки та соціальну роль залежно від вимог оточуючого соціуму, подолати труднощі і суперечності у досягненні професійної мети, мобілізувавши особистісні ресурси); перетворювальну (здійснює пошук нових індивідуальних способів та стратегій у професійній творчості на основі соціальних та культурних особливостей); перетворювальну (здійснює пошук нових індивідуальних способів та стратегій у професійній творчості на основі соціумів).

Розглянемо критерії та показники розвитку творчого Я керівника педагогічного колективу. Показники активно-діяльнісного критерію дозволяють керівникові реалізувати себе в оточуючому соціумі, визначаються репертуаром вмінь і навичок, досягнень і мірою їхнього представлення у професійній діяльності та спілкуванні. Особливим показником цього критерію є компетентність, що забезпечує керівнику впевненість і відчуття власної успішності.

Показники когнітивно-креативного критерію визначають орієнтацію на інноваційні перетворення, відкритість до засвоєння нового досвіду, здатність до проектування. Особливим показником цього критерію є креативність – здатність до нестандартних, раніше не наявних дій у професійному середовищі через продукування ідей, прийняття нестандартних рішень, розумний посадовий ризик.

До показників мотиваційно-потребнісного критерію належать пізнавальні потреби та інтереси, допитливість розуму і бажання творити, насолоджуючись цим процесом. Особливим показником цього критерію як джерела розвитку творчого Я є спонтанність – вираження природних почуттів і вчинків, що дає змогу керівнику педагогічного колективу звільнитися від стереотипів.

Показники емоційно-вольового критерію містять суб'єктивно забарвлені реакції та ставлення до навколишньої дійсності. Особливим показником цього критерію є емоційна стійкість, що забезпечує здатність досягати поставлених цілей у професійних ситуаціях. Виокремлені критерії та показники дають змогу диференціювати такі рівні розвитку творчого Я: задовільний, середній, високий.

Висновки. Творче Я як системне особистісне утворення вивчено на основі методологічних принципів і підходів, психологічних методів і конкретних методик. Теоретично обґрунтовано психологічну структуру творчого Я, що являє собою багатокомпонентне, багаторівневе утворення, яке актуалізує особистісні ресурси та можливості у розмаїтті індивідуальних особливостей особистості керівника педагогічного колективу. Творче Я як система характеризується внутрішньокомпонентними та міжкомпонентними зв'язками різного ступеня значущості між діяльним, когнітивним, мотиваційним та емоційним компонентами. Визначено змістові

характеристики показників. Якісна зміна їхнього змістовного складу на різних етапах розвитку забезпечує вищий рівень функціонування творчого Я.

Перспективи подальшого дослідження проблеми пов'язані з осмисленням концептуальних положень та емпіричних фактів, спрямованих на розроблення системної теорії творчого Я особистості. Важливими

напрямами роботи є створення та апробація додаткових методик оцінювання змістових характеристик та індивідуальних структурних організацій творчого Я, аналіз їхнього впливу на особистісно-професійний розвиток керівника педагогічного колективу, а також вивчення динаміки розвитку творчого Я як системного утворення на усіх етапах онтогенезу.

Література:

1. Іванченко А. Психологія креативності особистості: теоретико-методологічний та прикладний аспекти: дис. ... докт. психол. наук. Київ, 2017. 440 с.
2. Клименко В. Психологія творчості: навчальний посібник для вищих навчальних закладів. Київ: Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»; Центр навчальної літератури, 2006. 480 с.
3. Мішиха Л. Творчий потенціал особистості у період пізньої дорослості: дис. ... докт. психол. наук. Київ, 2015. 506 с.
4. Роменець В. Психологія творчості: навчальний посібник. 3-тє вид. Київ: Либідь, 2004. 288 с.
5. Стратегії творчої діяльності: школа В. Моляко / за заг. ред. В. Моляко. Київ: Освіта України, 2008. 702 с.
6. Татенко В. Методологія суб'єктно-вчинкового підходу: соціально-психологічний вимір: монографія. Київ: Міленіум, 2017. 184 с.
7. Шандрук С. Психологічні засади розвитку професійних творчих здібностей майбутніх практичних психологів: дис. ... докт. психол. наук. Тернопіль, 2016. 458 с.

References:

1. Ivanchenko, A. (2017) *Psychologija kreatyvnosti osobystosti: teoretyko-metodologichnyj ta prykladnyj aspekty* [Psychology of personality creativity: theoretical, methodological and applied aspects]: dys. d-ra psyhol. nauk. Kyi'v, 440 s. [in Ukrainian]
2. Klymenko, V. (2006) *Psychologija tvorchosti* [Psychology of creativity]: navch. posibnyk dlja vyshhnyh navch. zakladiv; Vidkrytyj mizhnar. un-t rozvytku ljudyny "Ukrai'na". K.: Centr navch. Literatury, 480 s. [in Ukrainian]
3. Mishhyha, L. (2015) *Tvorchyj potencial osobystosti u period pizn'oi' doroslosti* [Creative potential of the individual in late adulthood]: dys. d-ra psyhol. nauk. Kyi'v, 506 s. [in Ukrainian]
4. Romenc', V. (2004) *Psychologija tvorchosti* [Psychology of creativity]: navch. posibnyk. 3-tje vyd. K.: Lybid', 288 s. [in Ukrainian]
5. *Strategii' tvorchoi' dijal'nosti: shkola V.O. Moljako* [Strategies of creative activity: the school of V. Molyako] / za zag. red. V. Moljako. Kyi'v: Osvita Ukrai'ny, 2008, 702 s. [in Ukrainian]
6. Tatenko, V. (2017) *Metodologija sub'jektno-vchynkovogo pidhodu: social'no-psyhologichnyj vymir* [Methodology of the subject-action approach: the socio-psychological dimension]: monografija. K.: Milenium, 184 s. [in Ukrainian]
7. Shandruk, S. (2016) *Psychologichni zasady rozvytku profesijnyh tvorchyh zdibnostej majbutnih praktychnyh psihologiv* [Psychological basis for the development of professional creative abilities of future practical psychologists]: dys. d-ra psyhol. nauk. Ternopil', 458 s. [in Ukrainian]